

Yozgat Halı Yastıkları

Aysen SOYSALDI*

ÖZET

Yozgat ili, ilçe ve köylerinde 2004-2007 yılları arasında yapılan alan araştırmalarında yöreye has halı yastıklar tespit edilmiştir. Halı yastıklar Yozgat'ta ev döşemede kullanılan önemli unsurlardan biridir. 19.yy. sonu, 20. yy. başı dokunan bu yastıklar yörede makat denilen sedirlerde duvara dayalı olarak kullanılmaktadır. Yörede iki nesil önce kadınların kendi ihtiyaçları için dokuduğu halı yastıklar ticari kaygı olmadığı için orijinal desenlere sahiptir. Malzemesi el eğirmesi yün olan bu yastıklar Türk düğümü ile dokunmuştur. Halı yastıklar genellikle köşe-göbek denilen ¼ desen raporlu olmalarının yanında, birbirinden farklı özgün motiflere sahiptir. Damgalı ayak, nuska-muska, tırnaklı yapraklar, göl-gül vb. motifler sembolik, geometrik ve bitkisel konuludur.

Anahtar Kelimeler: Yozgat, Halı, Sedir, Yastık.

1. Giriş

Yozgat ve çevresine 15. yüzyıldan başlayarak Bozok adıyla anılan Türkmen boy ve oymaklarının yerleştiği bilinmektedir.¹

* Doç., G.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi, e-posta: asosyal@gazi.edu.tr

¹ Yozgat ve çevresine 15. Yüzyıldan itibaren yerleşen, Bozok adıyla anılan Türkmen boy ve oymakları ile yerleştiği yerler şöyledir: **Kızılkocalu:** Yozgat, Şefaati, Yerköy ve Musabeyli ile çevrili sahada, **Salmanlı:** Yozgat'ın batısında bulunan Salmanlı'da, **Ağçalı:** Karadere'de, **Çiçeklü:** Boğazlıyan çevresinde, **Zakırlı:** Sorgun civarında, **Mes'udlu:** Bölgenin en eski oymaklarından, **Ağça Koyunlu:** kalabalık bir kısmı Gedük'te bir kısım obaları da Kara Dere'de, **Kavurgalı:** Yozgat'ın doğusunda kendi adını taşıyan Kavurgalı Köyü ve çevresinde, **Demircilü:** En tanınmış obaları Sarım Beğlü olup, Merkeze bağlı Sarımbey bu obanın adını taşımaktadır, **Şam Bayadı:** Bunlar Bozok'un sınırları içinde bulunan

The Carpet Cushions of Yozgat

ABSTRACT

Yozgat is situated in Central Anatolia. Traditional life-style still continues in Yozgat. A part of this culture is traditional rooms with 'sedir' (divan). Cushions woven with carpet and rug-jijim (cicim-zili-çalma) techniques are used for these 'sedir's which are put against the wall.

In this study, among the cushions only the weavings produced with carpet techniques are taken into consideration. These have a variety forming the major examples of traditional Turkish weaving arts. Carpet cushions are found in city museum and guest rooms which belong to the wealthy families in the region. Most of the cushions are woven by women for their own needs. Cushions are woven with wool material, 'Turkish (symmetrical) knot' technique and they have a rough carpet quality. Designs of carpet cushions are original and generally ¼ repeated. Motifs of stamped step (damgalı ayak), spiked leaves (tırnaklı yapraklar), medallion (göl) and claw (pençe) are mostly used in ornaments of geometrical, herbal and symbolic subjects. Red and yellow attracts attention as the ground colors. These colors are widely used as an expression of happiness and sovereignty among the Turks.

Keywords: Yozgat, Carpet, Sedir, Cushion.

o zamanki ismi Gedük olan Şar Kışla'da (Sivas), **Söklen:** Yukarı Kanak'da, **Hisar Beğlü:** Hasbek ve çevresinde, **Karalu:** Çayıralan İlçesi'nde yaşamaktadırlar. 17. Yüzyılın sonlarında devlet tarafından BOZOK'a yerleştirilen **Mamalu** Türkmen oymaklarından, Çapanoğulları büyük güç kazanmışlardır (bkz; B. Deniz, "Yöre Özellikleriyle Yozgat Kilimleri", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay, S.5, İzmir, 1990, s.45-85, F Sümer, *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar*, s. 313-322, C.Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İst. 1987, s. 81-87143,147).

Yozgat'ta Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası yerleşimin devam ettiği, çok farklı bölgelerden Yörük oymaklarının bu bölgeye yerleştirildiği söylenebilir. Örneğin araştırma sırasında merkeze bağlı Türkmen köyüne Halep Türkmenlerinin yerleştirildiği ve yörede köye Türkmenarabı adı verildiği tespit edilmiştir.

Ayrıca Prof. Dr. B. Deniz tarafından yapılan bir araştırmada kaynak kişiler atalarının Denizli, Manisa, Sivas, Maraş ve Malatya civarından geldiğini ifade etmişlerdir (Deniz, 1990: 49).

Rahmetli Yusuf Durul "Orta Anadolu Halk Sanatları Yarışması" konulu yazısında "Yozgat yöresinde devamlı yerleşme geç olmuştur. Türkmen ve afşar boylarının yaşadığı bu bölgede kök boya ile yapılmış kilim, cicim, halı örnekleri sergilendi. Karamağara bucağı ve köylerinde hemen her evde ıstar tezgâhı ve çit'leri (dokuma tezgâhı) çalışır durumda gördüm. Poyrazlı köyü halıları, Divanlı Topcu köyü cicim ve zili çamaşır çuvaları çok güzeldi" der (Durul, 1975: s.34).

Yozgat il merkezi, ilçe ve köylerinde 2004-2007 yılları arasında, G.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında dokuma sanatları alan taraması yapılmıştır. Yörede dokuma yapmış olan 50 yaş üzeri kadınların verdiği bilgiler ve gözlem yoluyla yapılan teknik incelemeler sonucu elde edilen veriler ışığında Yozgat'a ait dokuma örneklerinin dokümantasyon çalışmaları yapılmıştır. Bildiri konusu olan halı yastıklar da Bu araştırma sırasında tespit edilmiştir.

Kaynak kişi; Yılmaz Göksoy'un ifadesine göre 1950'lere kadar her genç kızın çeyizinde mutlaka bir halı heybe, çok sayıda çalma heybe olur ve hediye verilirdi. Çorap ve heybe ise töre-saçı getirenlere hediye edilirdi. Dügün için okuntu dağıtılır, yani hatıra (itibara) göre bir hediye ile düğünün zamanı bildirilir ve davet edilir. Davetliler hediye olarak çebiş (oğlak), toklu (koç), veya para getirir. Bu hediyelere saçı denir. Saçı getirenlere de çorap veya çalma heybe veya çalma namazlağı hediye edilirdi. Zelve bağı (öküzü boyunduruğa bağlamak için kullanılır) ve şalvar uçkuru çok sayıda hazırlanır çeyiz yazanlara hediye verilirdi. Ayrıca gelin evinin eşyaları olan kilim yaygı ve çalma seccadeler, çalma yük perdesi, makat örtüsü, halı veya çalma yastıklar, halı ve çalma heybeler, esvap çuvalı, erzak çuvaları ve azık torbası dokunarak hazır bulundurulurdu. Bu eşyalar tamamlanmadan düğün yapılmazdı.

Yozgat'ta tespit edilen kilim, cicim örnekleri oldukça fazla olmakla birlikte halı örneği çok fazla değildir. Ancak köylerde tespit edilen halı seccade, heybe ve yastıklardaki bezemelerin yöreye has orijinal özellikler göstermesi Yozgat halkının kendi ihtiyaçları için halı dokuduğunu açıkça göstermektedir. Şehir konakları ve evleri ile köyde itibarlı ve varlıklı

ailelerin yaptırdığı odaların döşemeleri gösterişli, sedir örtüleri, yastık ve yaygıları genellikle halıdır. Şefaatlil ilçesinde ve Merkeze bağlı Divanlı köyünde köy odası geleneğinin devam ettiği tespit edilmiştir. Araştırma kapsamına alınmayan daha birçok ilçe veya köyde de oda geleneği devam etmektedir. Sözü edilen odalarda köye gelen misafirler konakladığı gibi köy kahvelerine alternatif olan bu odalarda köyün öğretmeni, imamı veya bilge kişileri köy erkekleri ile sohbet ederler. Bu sohbetler hem köy gençlerinin bilgi ve görgülerini artırır, hem de köydeki birlik ve barışa katkıda bulunur. Ayrıca bu odalar düğün, bayram ve kandil gibi özel günlerde kutlama, ölümde taziye için toplanma yerleri olarak da kullanılır.

Bu bildiriye Yozgat'ta tespit edilen halı yastık örnekleri konu alınmıştır. Bu yastıklar duvar kenarlarına sıralanan makat-sedirlerde dayanma yastığı olarak kullanılır. Ön yüzü halı, arka yüzü bez dokuma olan yastıkların içi saz dolguludur. Saz dolgu hafif ve sert olduğundan kullanım için elverişlidir.

Yozgat'ta 27 adet halı yastık tespit edilmiştir. Bu halı yastıklar Şefaatlil ilçe merkezinde iki aileye ait misafir ve toplantı odası olarak kullanılan (köy odası) odalarda ve Aydıncık-Külhöyük köyü, Saraykent, Çekerek-Özükavak beldesi ve Yozgat-merkez-Türkmen köyü ve Müzeden kaydedilmiştir. Müzede ki örneklerin 1984 ve 1985 yıllarında, satın alınma yoluyla müzeye geldiği tespit edilmiştir. Örneklerin renk ve malzeme incelemesine ve kaynak kişilerden alınan bilgilere göre 19.yy. sonu, 20. yy. başı dokunduğu belirlenmiştir.

2. Halı yastıkların teknik ve malzeme özellikleri

Halı yastıklar genellikle 50-60 cm. eninde, 90-110 cm. boyunda, değişen ebatlardadır. Genellikle malzeme olarak atkı, çözü ve düğüm ipliği tamamen el eğirmesi yün kullanılmıştır. 20. Yy ortasında dokunun bazı örneklerde çözü pamuk ipliğidir. Dm² de düğüm sayıları 26x33 veya 30x30 civarındadır. Bu da yastıkların kaba kalite halı grubunda olduğunu ifade eder. Türk halıcılığının genel düğüm karakteri olan Türk düğümü ile dokunmuş olan yastıkların hav yükseklığı ortalama 5-7 mm.dir.

Ayrıca halı yastıkların renk özelliklerine bakıldığında; zeminde genellikle kırmızı ve sarı tonları, bezeme renklerinde ise kırmızı, sarı, turuncu, mavi, yeşil, kahverengi, bej, gri, siyah ve beyazın yoğun kullanıldığı görülmektedir.

3. Halı yastıkların desen özellikleri

Bordür desenleri; Yastıkların kısa kenarlarında ayak denilen bordürler yer almaktadır. Bu ayak yanlışları genellikle Orta Anadolu'daki yastıkların dokuma yönüne göre başında ve sonunda yer alır (Ston, 2004: 64). Bu ayak yanlışlarında yarım kartuş (niş) içinde yörede damgalı ayak veya küpe denilen motifler

Foto 1. Halı yastık, Yozgat müzesi, Env: 743.

Foto 2. Halı yastık, Halk Eğitim Merkezi, Saraykent, Kaynak kişi: Hamza Öz.

yer alır. Kartuş içindeki bu damgalar; **koç boynuzu**, **hayat ağacı**, **bitirak**, **çengel** vb. yanlışlardır. Ayak yanlışlarının oldukça benzerleri Denizli-Çal ilçesi halı yastıklarında da tespit edilmiştir (Soysaldı, Paksoy, 2006: 827-834). Ayrıca çatma kadife yastıkların kısa kenarlarındaki küçük nişler içinde stilize edilmiş gül, karanfil motifli bordürler önemli bir bezeme birimidir (Tezcan, 1987: 49-53, Atasoy vd, 2001: 320-321). Bu kısa kenar yanlışları Türk halı yastıkları ve çatma kadife yastıklarının genel karakteridir denilebilir.

Ayaktan sonra yastığın dört kenarını çevreleyen su yer alır. Bu sularda zıkkak bölmeli üçgenler, S kıvrımlı dal bağlantılı bitki (yaprak, çiçek), eğri su, zincir bağlantılı çakmak-yay başı, basamak ve kesme şeker yanlışları yer alır. Bitki kaynaklı olan su örneklerinden bazıları yöreye has orijinal yanlışlar olduğu gibi Milas halı suyu (Foto 3.) ve Kayseri-Bünyan halı suyu benzerleri de görülmektedir (Foto 9, 13).

Zemin kompozisyonları; Yozgat müzesinde 743 Envanter numaralı örnek 1978'de müzeye gelmiş,

Foto 3. Halı yastık, Yozgat müzesi, Env: 2100.

Foto 4. Halı yastık, Yozgat müzesi, Env: 2555

Foto 5. Halı yastık, Mehmet Doğan odası, Şefaati, Kaynak kişi: Şemsi Yeşilyurt

özgün bir yastık örneğidir (Foto 1). Halı yastığın bordürleri S kıvrımlı dal bağlantılı çiçek, zemini ise ortada **eyerli at figürü** ve köşebentlerde C kıvrımlı dal uçları **lâle** motifli bezenmiştir. Türk kültür tarihi ve Pazırık halısının at figürlü bordürü hatırlanırsa Türk beyleri için at figürü tartışılmaz öneme sahiptir. Bu durum dikkate alınırsa at figürlü kompozisyonun bir bey için hazırlanmış özel tasarım olabileceği söylenebilir.

Halı yastıklarının bir grubunda zemin köşebentli sekizgen kompozisyonlu ve ¼ raporludur. Çerçeve içinde sekizgen, altıgen ve basamaklı dörtgen **madalyonlar** yer almaktadır. Bu madalyonlara yörede

top veya **top gül** denilmektedir. Madalyon biçimlerine bakılırsa;

- Merkezinde sekizgen içindeki **yıldız** çevreleyen **rozetlerle** süslü, iki ucu **koçboynuzlu** ve **sekizgen** madalyon (Foto 2).
- Merkezinde çapraz dört yönlü **ok**, **kıvrımlı** ve **boncuklu** çerçevesi olan **altıgen** madalyon (Foto 3).
- Merkezi güneş motifli, dört yönde lotus çiçekli sekizgen madalyon (Foto 4).
- Merkezde oniki köşeli yıldız olan, simetrik biçimli basamaklı çerçeve içinde **rozet** çiçekli madalyon (Foto 7).

Foto 6. Halı yastık, Mehmet Doğan odası, Şefaati, Kaynak kişi: Şemsi Yeşilyurt

Foto 7. Halı yastık, Sakallıoğlu odası, Şefaati, Kaynak kişi: Necip Patat

- e- Merkezde **rozeti** çevreleyen dal bağlantılı **çiçek ve yapraklarla süslü** basamaklı altıgen madalyon (Foto 9).
- f- Merkezinde **göz-güneş** ve **dört yön** motifli zikzak sınır çizgili sekizgen madalyon (Foto 10). Bedrettin Gökdemir'in annesi tarafından dokunmuş olan yastık yalın ve karakteristik bir örnektir.
- g- Bağlantılı göz ve geometrik şekillerle süslü basamaklı sekizgen madalyon (Foto 11).
- h- Merkezdeki **rozet** çiçeğinden çıkan simetrik bitki bezemeli, iki ucu lotus çiçekli ve tırnaklı dilimli, şemse biçimli madalyon (Foto 12).
- i- Merkezinde **güneş** motifli şemse biçimli madalyon (Foto 13). Bu yastığın bir kopyası aynı evde

gelinesi Satı Zafer'in dokuduğu bir kopyası 1963 kitabelidir.

Bu madalyonların benzerlerine Sivas halı yastıklarında rastlanmaktadır (Kayıpmaz 1993: 60-63). Bazı yastıkların zemininde **çiçek buketleri**, **sekiz veya altı köşeli yıldız** ve iç köşelerde **tırnaklı, iç damarlı yapraklar** (Foto 5, 6, 10.) simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Çerçeve dışında kalan köşelerde üsluplaşmış **çiçekli dal**, **rozet** (Foto 7, 9) veya muska (**nuska**) (Foto 3, 4, 5.) motifleri uygulanmıştır. Bu köşebentli sekizgen kompozisyon bazı yayınlarda İç Anadolu'nun tipik yastık örneği olarak kabul edilir. Tırnaklı yapraklar Türk süsleme üslubu olan

Foto 8. Halı yastık, Mehmet Doğan odası, Şefaati, Kaynak kişi: Şemsi Yeşilyurt

Foto 9. Halı yastık, Yozgat müzesi, Env:1798.

Foto 10. Halı yastık, Çekerek-Özükavak köyü, Kaynak kişi: Bedrettin Gökdemir

saz yolu hañçer yapraklara benzetilir ve bu motifin orijini olduğu ifade edilmektedir (Ston, 2004: 66-67).

Ayrıca bu tırnaklı yapraklar, madalyonlardaki güneş, köşelerdeki rozet ve lale motiflerinin, 18 ve 19. yy.larda şehir konaklarında yaygın olarak kullanılan, Bursa'da dokunun dünyaca ünlü Osmanlı çatma kadife yastıklarında daha estetik biçimlerini görmek mümkündür. Bu benzerlik halı yastıkları dokuyan Anadolu Türkmen kadınlarının çatma yastıklara öze-

nerek aynı motifleri uygulamaya çalıştığının ifadesidir (Bilgi, 2007).

Önemli sayıda bir grup halı yastığın dört köşesi uzun kenarlarından çıkan **pençe** yanışlarıyla bezenmiştir. Denizli-Çal, Sivas, Kırşehir ve Kayseri yöresi yastıklarında da görülen pençe motifinin en basit şeklinden en gösterişli şekline doğru bir gelişme akışını Yozgat halı yastıklarında görmek mümkündür (Kayıpmaz, 1993: 60-63 Soysaldı, Paksoy, 2006: 827-834. Çekerek-Özükavak köyü ve Müzeden 2578 env.

Foto 11. Halı yastık, Yozgat müzesi, Env: 2578

Foto 12. Halı yastık, Mehmet Doğan odası, Şefaati, Kaynak kişi: Şemsi Yeşilyurt

nolu örnekler oldukça basit ve şematik biçimli (Foto 10, 11.) iken Şefaati ve Merkez-Türkmen köyü örnekleri daha süslü, gelişmiş ve estetik kazanmıştır (Foto 12,13).

Diğer bir halı yastık örneğinde; zemin ortada hayat ağacı, köşelerde ise tuğ yanırlarıyla bezenmiştir. Hayat ağacı dallarının uçlarında göz ve aşık kıvrımı (ying-yang) olan (Foto 8). Göz yanırları yörede kötü nazara karşı (paratoner amaçlı) en çok kullanılan

Foto 13. Halı yastık, Yozgat merkez-Türkmen köyü, dokuyucu: Nazik Zafer

motiftir. Aşık kıvrımı yanısına yöredeki kilim, cicim teknikli yaygı, seccade ve yastıklarda altı köşeli yıldız içinde veya farklı motiflerle birlikte oldukça sık rastlanmıştır. Hayatın dengesi olan iyilik-kötülük, geçgündüz, erkek-dişi, yer-gök kavramları gibi zıtlıkların birleşimini ve iç içe dolanarak dönüşünü simgeleyen bu motif Orta Asya kökenlidir. Tuğ motifi ise yörede askeri kimliği olan kişiler için yapılan bir yastık olabileceğini düşündürmektedir.

4. Sonuç

Yörede iki nesil önce kadınların kendi ihtiyaçları için dokuduğu halı yastıklar ticari kaygı olmadığı için orijinal desenlere sahiptir. Bu halı yastıklarda tamamen Türk halı geleneğine dayalı desenlerin uygulandığı söylenebilir. Halı yastıklar genellikle yörede köşe-göbek denilen ¼ desen raporludur. Yastıklar-daki küpeli-damgalı ayak, kenar suları, bazı madalyonlar, bazı köşe motifleri birbirine benzer motifler arasındadır.

Tamamen farklı desenlere sahip yastık tiplerine bakılırsa altı ana grupta toplanabilir. Birincisi; at figürlü ve köşeleri lâle motifli, ikincisi; madalyonlu ve tırnaklı yapraklı, üçüncüsü; buketli ve tırnaklı yapraklı, dördüncüsü; hayat ağaçlı ve tuğlu, beşincisi; madalyonlu ve çiçek motifli, altıncısı ise madalyonlu ve pençe motiflidir. Halı yastıklar Orta ve Batı Anadolu halılarının geleneksel motiflerine sahiptir. Yöredeki araştırmalara göre bu durumun nedeni Yozgat'a çok çeşitli yörelerden Türk oymaklarının yerleştirilmiş olmasıdır.

Günümüzde halı dokunmadığı ve halkın elinde kalan halı örneklerinin oldukça azaldığı dikkate alındığında Yozgat'ta tespit edilen bu halı yastık örneklerinin önemi bir kat daha artmaktadır.

Kaynaklar

- Atasoy, Nurhan, vd. (2001) *İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı*, TEB yayını, s. 320-321.
- Bilgi, Hülya (2007) *Osmanlı İpekli Dokumaları Çatma ve Kemha*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı-Sadberk Hanım Müzesi yayını.
- Deniz, Bekir (1990), "Yöre Özellikleriyle Yozgat Kilimleri", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, S. 5, İzmir, s. 45-85.
- Durul, Yusuf (1975), "Orta Anadolu Halk Sanatları Yarışması", *Türkiyemiz*, S. 15, Şubat, İstanbul, s. 34-35.
- Kayıpmaz, Naciye - Kayıpmaz, Fahrettin (1993), "Sivas Halı Yastıkları", *Kültür ve Sanat*, S: 20, Türkiye İş Bankası Yayını, s. 60-63.
- Soysaldı, Aysen - Paksoy, Özgür (2006), "Çal Halıları", *Çal Sempozyumu Bildirileri*, 01-03 Eylül 2006, Denizli, s. 827-834.
- Ston, Peter F. (2004), *Tribal & Village Rugs*, Thames & Hudson Ltd., New York.
- Tezcan, Hülya (1987), "Bursa'da İpekçilik ve İpekli Dokumacılık", *Kültür ve Sanat*, S. 35, Eylül, Bursa Özel Sayısı, İş Bankası Yay, s. 49-53.

Kaynak Kişi

Yılmaz, Göksoy (Yozgatlı, Emekli Öğretmen).

